

Vida Deželak-Barič

Osrednje vodstvo Komunistične partije Slovenije v vojnem obdobju 1941-1945

Med ustanovnim kongresom Komunistične partije Slovenije leta 1937 in drugim kongresom KPS leta 1948 je kot najvišji partijski organ deloval centralni komite KPS, ki pa je v obdobju med obema kongresoma doživiljal ogromne kadrovske spremembe. Od prvotno ozkega, maloštevilčnega vodstva, konstituiranega na ustanovnem kongresu, je šel razvoj v predvojnem obdobju v razmerah politične, akcijske in organizacijske krepitve KPS v smeri njegove številčne širitve. Med vojno je velik del članov iz različnih vzrokov izpadel in vodstvo je v glavnem delovalo v zmanjšani sestavi kot politični biro. Takšen sistem dela je potem ostal v veljavi vse do leta 1948.

Pred samim pričetkom vojne je CK KPS deloval v sestavi, v kakršni je bil, pogojno rečeno, izvoljen na tretji partijski konferenci junija 1940 na Vinjah. Na tej konferenci je bil za sekretarja ponovno izvoljen Franc Leskošek, ki je to funkcijo opravljal že od čebinskega kongresa leta 1937 dalje in nato še ves čas vojnega obdobja. Tudi Tone Tomšič je ponovno prevzel mesto organizacijskega sekretarja. V komite pa naj bi bili izvoljeni: Edvard Kardelj, Boris Kidrič, Miha Marinko, Vida Tomšič, Stane Žagar, Oskar Kovačič, Miloš Zidanšek, Lojze Hohkraud, dr. Jože Potrč, Jože Lacko, Pepca Kardelj, Boris Kraigher, Tone Dolinšek, Ignac Tratar, Franc Salamon, Albin Vipotnik, Vencelj Perko, Jože Mihelčič, Viktor Stopar, Štefan Kovač, Slavko Šlander, Rudi Zupanc, ing. Janez Marentič, Franc Farčnik, Leon Novak, Angela Oceppek, Jože Ažman, Maks Strmecki, Maks Henigman. Nekateri med njimi formalno še niso bili polnopravni člani, temveč kandidati za člane CK KPS. Kot taki se največkrat navajajo Rudi Zupanc, Maks Henigman, Leon Novak, Albin Vipotnik in Slavko Šlander.¹

¹ France Filipič: Vinje, Spomeniki delavskega revolucionarnega gibanja in narodnoosvobodilnega boja na Slovenskem, 59. zvezek, Ljubljana 1987; Alenka Nedog: Tone Tomšič, Ljubljana 1980, str. 229-232. Na tem mestu naj opozorimo, da odsotnost sočasnih dokumentov onemogoča povsem zanesljivo rekonstrukcijo vodstva, izvoljenega na vinjski konferenci. Tudi zgoraj navedena avtorja, ki sta natančneje obravnavala vinjsko konferenco, nista prišla do povsem identičnih zaključkov. Filipič navaja kar šest članov in kandidatov več kot Nedogova (Ažmana, Farčnika, Novaka, Strmeckega, Ocepkovo in Henigmana). Pa tudi navedbe, kdo je kandidat, se ne ujemajo povsem. Pri tem je skoraj gotovo, da je bil Novak kandidat za člana (Filipič ga navaja kot člana, Nedogova ga ne omenja), saj ga kot takega navaja Kardelj v poročilu 29. 3. 1942 Titu (Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1, Ljubljana 1962, dok. 151 - dalje DLR), kar je glede na čas nastanka dokumenta najbrž najzanesljivejši podatek. Ocepkova je takoj po vojni zapisala v anketnem listu, ti so praviloma precej verodostojni, da je bila članica (Nedogova je ne navaja). Glej anketni list Angela Oceppek v Arhivu Republike Slovenije, dislocirana enota I (dalje AS I). Kako težavne in nezanesljive so rekonstrukcije po spominu, kaže primer Vipotnika, katerega je večina preživelih članov ob opravljanju rekonstrukcij imela za člana, kot takega ga tudi Nedogova navaja, sam pa pravi, da je bil kandidat od 1937 pa vse do 1948 (ARS I, mapa življenjepisov A. Vipotnika, prošnja za ureditev pokojnine, ki jo je Vipotnik 29.3. 1967 naslovil na Republiški zavod za socialno zavarovanje SRS). Dvomi v članstvo CK KPS se pogosto pojavljajo pri Henigmanu in Strmeckem.

Če drži podatek Borisa Kidriča, ki ga je navedel na partijski konferenci julija 1942 na Cinku, da je CK KPS pred vojno štel 25 članov,² je gornja sestava nekoliko preobširna in jo je potrebno sprejemati z določeno rezervo. Ker definitivna odločitev ni mogoča, jo jemljemo kot možno. V vsakem primeru pa gre za komuniste, med katerimi je večina imela za sabo že dolgoletno delovanje, ki so v posameznih sektorjih partijske dejavnosti ter v posameznih pokrajinah in okrožjih opravljali pomembne naloge in na katere je najožje partijsko vodstvo v Ljubljani vedno lahko računalo, tako v predvojnem legalnem in ilegalnem partijskem angažiranju kot v trenutku odločitve upora proti okupatorju. To je bilo hkrati tisto jedro, ki je s sprejetjem odločitve o zoperstavljanju okupatorju (seveda v kontekstu enake odločitve na jugoslovanski ravni in bolj ali manj splošnega konsenza partijskih organizacij na terenu) v trenutku, ki je bil odločilen za nadaljnjo usodo in položaj partije, omogočilo prvi, pa zato najtežji preboj v smeri uresničevanja revolucionarnega projekta. Številne osebne usode posameznikov to potrjujejo.

S pričetkom vojne se je število članov in kandidatov centralnega komiteja začelo naglo zmanjševati. Velika večina zgoraj imenovanega vodilnega partijskega kadra je bila v letih 1941 in 1942 aretirana oziroma je padla v neposrednem oboroženem boju. Od aretiranih so bili nekateri ustreljeni, druge so poslali v nemška ali italijanska taborišča, enega od njih pa so izgnali v Srbijo.

Dr. Jožeta Potrča so zajeli že ob razsulu jugoslovanske vojske, v katero se je vključil kot prostovoljec; dotlej je delal v pujskem okrožju, v vojnem ujetništvu pa je preživel vsa vojna leta.³

Konec aprila 1941 so v trboveljskem okrožju aretirali Franca Salamona in ga izgnali v Srbijo. Tam je nadaljeval s političnim delom, a so ga ponovno aretirali in ustrelili 19. aprila 1943 na Banjici.⁴

Na Jesenicah so 21. maja 1941 v večji skupini jeseniških komunistov aretirali tudi znanega jeseniškega sindikalnega delavca in nekdanjega »rdečega« župana Koroške Bele Venclja Perka. Perko je nato avgusta 1941 pobegnil iz taborišča Kraut in se priključil gorenjskim partizanom. Novembra istega leta ga je CK KPS poklical v Ljubljano, da bi razčistil konfliktno odnose, ki so se ustvarili med Perkom na eni ter Stanetom Žagarjem in Jožetom Gregorčičem na drugi strani. Rezultat je bila izključitev Venclja Perka iz partije, za kar pa je sam slučajno zvedel šele poleti 1942.

Iz pisem, ki jih je Perko naslavljajl na CK KPS potem, ko je izvedel za izključitev, kakor tudi iz povojnih razčiščevanj sta razvidni tako Perkova osebna prizadetost in pripravljenost, da obrani »svojo čast in delo«, kot tudi neomajna komunistična praksa tedanjega časa. Perko bi se namreč moral po partijski direktivi vključiti v partizanske enote kot politkomisar čete. To zadolžitev je občutil kot degradacijo in funkcije sprva ni bil pripravljen sprejeti. Zaradi neupoštevanja direktiv sta ga Žagar in Gregorčič

² DLR 2, Ljubljana 1964, dok. 98.

³ AS I, Življenjepis dr. Jožeta Potrča; Skozi viharje v lepšo prihodnost, Ptuj 1981, str. 222.

⁴ Desetletja bojev in zmag, Ljubljana 1977, str. 162; Peta zemaljska konferencija KPJ, Izvori za istoriju SKJ, Beograd 1980, str. 426; Miha Marinko: Moji spomini, Ljubljana 1974, str. 373-375.

sklenila izključiti iz partije, kar je sprejel kot osebno maščevanje, rivalstvo in izkazovanje superiornosti.

CK KPS je Perkovo ravnanje ocenil kot oportunistično in ga zaradi zdravstvenih razlogov (le-te je Perko navajal kot enega izmed vzrokov, da ni sprejel politkomisarske funkcije) poslal na politično delo v Sv. Križ (danes Podbočje) v novomeško okrožje. Vendar mu ni ob njegovi prisotnosti izrekel nikakršne kazni. Sklep o izključitvi iz partije naj bi mu sporočil Viktor Avbelj, ki ga je CK KPS v tistem času imenoval za sekretarja novomeškega okrožja in ki naloge, potem ko je spoznal uspešno Perkovo politično delo, ni izvršil. Tako je Perko vzpostavljala organizacije Osvobodilne fronte in tudi KPS kot nečlan partije. Naj še dodamo, da so spomladi 1943 Perka ponovno sprejeli v partijo.⁵

V začetku avgusta 1941 so v Mariboru aretirali sekretarja pokrajinskega komiteja KPS za Štajersko Slavka Šlandra in ga 24. avgusta ustrelili pod imenom Franc Weber. Šlander je bil od maja 1941 že član centralnega komiteja.⁶

Osmega avgusta 1941 je kot organizator bohinske partizanske skupine v spopadu z okupatorjem padel Jože Ažman.⁷

Devetnajstega septembra 1941 so v bližini Maribora aretirali komaj imenovanega sekretarja štajerskega PK KPS, Leona Novaka. Ustrelili so ga 30. oktobra 1941.⁸

Dne 18. oktobra 1941 je v spopadu z madžarsko policijo padel sekretar okrožnega komiteja KPS Prekmurje Štefan Kovač.⁹

V sklopu akcije proti Belokranjski četi je italijanska enota 3. novembra 1941 zajela njenega političnega komisarja Jožeta Mihelčiča. Vojaško sodišče ga je obsodilo na smrt in obsodbo izvršilo 9. decembra 1941.¹⁰

Tudi Maks Henigman iz novomeškega okrožja je kot borec Novomeške čete padel v spopadu z italijansko enoto v Moravški gori pri Sv. Križu (sedaj Gabrovka) 14. novembra 1941.¹¹ Drugi predstavnik iz novomeškega okrožja, Rudi Zupanc, v tem času ni bil več kandidat za člana CK KPS. Tako kot Perko je bil izključen zaradi »oportunizma«, ker se ni bil pripravljen odzvati na partizansko mobilizacijo.¹²

Franca Farčnika, enega najstarejših revirskih komunistov, ki je med drugim kar deset let preživel v Sovjetski zvezi, je partijsko vodstvo poleti 1941 poslalo na politič-

⁵ AS I, Pisma Vencelja Perka centralnemu komiteju KPS 31.7. 1942 (a. e. 1072), 13.8. 1942 (a. e. 1078), 10.2. 1943 (a. e. 1105) in 17.7. 1943 (a. e. 1105) ter izjavi Franca Leskoška 17.11. 1980 in Viktorja Avblja 1.7. 1987; Vencelj Perko: Spomini na leto 1941, Jeklo in ljudje, knjiga 5, Ljubljana 1985, str. 165-185.

⁶ Delo, september 1941, št. 3: »Slavko Šlander, član Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije«; Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni jugoslovanskih narodov, del VI, knjiga 1, dok. 140 (dalje Zbornik VI/1).

⁷ Mile Pavlin: Jeseniško-bohinski odred, Ljubljana 1970, str. 19,22

⁸ DLR 1, dok. 48, 77, 151.

⁹ Ferdo Godina: Prekmurje 1941-1945, Murska Sobota 1980, str. 80-82.

¹⁰ Radko Polič: Belokranjski odred, Ljubljana 1975, str. 76-90.

¹¹ Terezija Traven: Novomeška partizanska četa, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja in NOB na Dolenjskem in v Beli krajini, Novo mesto 1989, str. 49, 57.

¹² AS I, življenjepis Rudija Zupanca. Kasneje se je Zupanc sam javil italijanskim oblastem, da bi rešil iz zapora svojo družno. V internaciji je bil do kapitulacije Italije.

no delo v Šaleško dolino. Tam je bil zajet že novembra 1941 in je 22. julija 1942 preminil v zaporu na Borlu.¹³

Aretacija kar štirih članov CK KPS v noči na 10. december 1941 v Ljubljani je gotovo pomenila eno najuspešnejših akcij, ki jih je izvedla nemška državna policija, in sicer s pomočjo kurirke PK KPS za Štajersko Grete Ranzinger. Uspela ji je aretacija samega organizacijskega sekretarja Toneta Tomšiča, Miha Marinka, Vide Tomšič in Pepce Kardelj. Medtem ko so bili slednji trije pred vojaškim sodiščem obsojeni na visoke zaporne kazni in odpeljani v kaznilnice v Italijo, od koder so se po kapitulaciji Italije vrnili, je sodišče Toneta Tomšiča obsodilo na smrtno kazen, ki so jo izvršili 21. maja 1942.¹⁴

Istočasno, t. j. 10. decembra 1941, je bil v Trstu aretiran tudi Oskar Kovačič, sekretar PK KPS za Primorsko. Na procesu v Rimu je bil obsojen na visoko zaporno kazen. Jeseni 1943 so ga zaradi tuberkuloze sicer izpustili in poslali na zdravljenje v Ljubljano, kjer je 31. januarja 1944 umrl.¹⁵

Dvanajsetega decembra 1941 so v Ljubljani aretirali Ignaca Tratarja. Vsa vojna leta je preživel najprej v italijanskih in po kapitulaciji Italije v nemških taboriščih.¹⁶

Izpadanje članov CK KPS se je nezadržno nadaljevalo v letu 1942. Tako je v spopadu z italijansko patroljo na Blokah padel 6. februarja 1942 kot komandant 3. bataljona Ljuba Šercerja Miloš Zidanšek.¹⁷

Toneta Dolinška so kot sekretarja PK KPS za Gorenjsko aretirali v valu tamkajšnjih aretacij 9. marca 1942 v bližini Kranja. Vsa nadaljnja vojna leta je preživel v raznih zaporih in taboriščih.¹⁸

Dne 27. marca 1942 je v boju pri Crngrobu nad Škofjo Loko padel kot politični komisar pokrajinskega poveljstva za Gorenjsko Stane Žagar.¹⁹

Dne 15. maja 1942 so v racijah v Šmartnem pri Ljubljani zajeli organizacijskega sekretarja CK KPS Borisa Kraigherja in ga odpeljali v Gonars, od koder mu je avgusta istega leta na spektakularen način uspelo pobegniti.²⁰

Zadnjega maja 1942 je padel v nemški zasedi v bližini Vač sekretar litijskega okrožja Lojze Hohkraut.²¹

Dne 10. avgusta 1942 so zaradi izdajstva zajeli Jožeta Lacka iz ptujskega okrožja, ki je po hudem mučenju umrl 18. avgusta 1942 v ptujskih sodnih zaporih.²²

¹³ Franc Farčnik, Zagorje ob Savi 1986.

¹⁴ Alenka Nedog: Tone Tomšič, str. 295–301, 345, 352–354; Miha Marinko: Moji spomini, str. 287–315; DLR 1, dok. 103.

¹⁵ Narodni heroji Jugoslavije, knjiga 1, Beograd 1975, str. 404, 405.

¹⁶ AS I, življenjepis Ignaca Tratarja. Ker je partijsko vodstvo ocenilo, da je bil Tratar aretiran zaradi nekonspirativnosti, ga je konec leta 1945 tudi formalno izključilo iz CK KPS.

¹⁷ Zbornik VI/2, dok. 20; Alfred Grobler–Mile: Kdaj je padel Miloš Zidanšek, Borec 1980, št. 4.

¹⁸ Iz spominov Toneta Dolinška–Metoda, TV–15, 13.1. 1972, št. 3.

¹⁹ Narodni heroj Stanko Žagar, Ljubljana 1982.

²⁰ France Lubej–Drejčič: Odločitve, Ljubljana 1980, str. 226–228.

²¹ Jože Gričar–Metod: Delo prvih ilegalcev narodnoosvobodilnega gibanja na Litijskem in Moravškem, Litijski zbornik NOB I, Ljubljana 1969, str. 67, 68.

²² Vida Rojic: Jože Lacko, Maribor 1963.

Janez Marentič, med drugim znan po načrtnem študiju kmečke problematike v predvojnem obdobju, je po daljši bolezni umrl v Ljubljani 28. septembra 1942.²³

CK KPS je torej v letih 1941 in 1942 utrpel izredno velike izgube in se je v bistvu skrčil le na nekajčlansko ožje partijsko vodstvo. Kljub neprestanemu zmanjševanju števila njegovih članov novih članov ni sprejemal. Prvo trajnejšo kadrovsko okrepitev v tem času je predstavljala vključitev Ivana Mačka kot člana CK KPS v marcu 1942, ki ga je CK KPJ v začetku leta poslal iz vrhovnega štaba na politično delo v Slovenijo,²⁴ in sprejem Vladimirja Krivica poleti 1942 kot kandidata za člana.²⁵

Jeseni 1942 je CK KPS štel devet članov, od katerih so bili Leskošek, Kardelj, Kidrič, Kraigher, Maček in Stopar bolj ali manj vezani na trenutni sedež centralnega komiteja. Krivic in Ocepkova sta delala v Ljubljani, Strmecki v novomeškem, Vipotnik pa v savinjskem okrožju. Med temi je 16. februarja 1943 italijanski okupator kot ranjenca ustrelil tudi Strmeckega.²⁶

O kadrovskih izgubah je CK KPS spregovoril v članku »Notranje partijske naloge«, objavljenem v majski številki Dela leta 1942, v katerem je pravilno ugotovil, da je CK KPS do tedaj izgubil dve tretjini članov, ki so mrtvi ali zaprti. Netočna pa je bila Kidričeva informacija na konferenci na Cinku, po kateri naj bi od 25 prvotnih članov bilo živih samo še 7 članov.²⁷ Kot sledi že iz zgoraj povedanega, je bilo tedaj več članov zaprtih, za njihovo usodo pa CK KPS očitno ni vedel.

Nove člane oziroma kandidate so začeli širše pritegovati šele od sredine leta 1943 dalje. Ko so maja 1943 uvedli v glavnem štabu funkcijo namestnika političnega komisarja in imenovali na to mesto Ivana Kavčiča, je ta kot odgovorni za partijsko organizacijo v vojski postal kandidat za člana centralnega komiteja.²⁸

Podobno naj bi po nekaterih podatkih vključili v centralni komitej tudi Franca Rozmana, ko je sredi julija 1943 dobil poveljstvo nad slovensko partizansko vojsko. Toda o njegovi vključitvi ni mogoče najti v sočasnih dokumentih nobenega potrdila. Analiza dokumentov daje absolutno negativen odgovor.²⁹ Kaže, da je občasno pojavljajoče se prepričanje o Rozmanu kot članu CK KPS nastalo zaradi uveljavljene prak-

²³ Spomini na Janeza Marentiča, Ljubljana 1983.

²⁴ Ivan Maček–Matija: Spomini, Ljubljana 1981, str. 112; Arhiv Jugoslavije Beograd (prej A CK SKJ), zapisnik seje CK KPJ 11.1. 1942, sig. CK KPJ 1942/1036).

²⁵ AS I, življenjepis Vladimirja Krivica.

²⁶ Maks Strmecki, Brežice 1987, str. 71.

²⁷ DLR 2, dok. 98.

²⁸ Zbrana dela Edvarda Kardelja, knjiga 7, dok. 106; tipkopis. Knjižnica Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani.

²⁹ V organizacijskem poročilu CK KPS na drugem kongresu so Rozmana navedli med padlimi kandidati za člana CK KPS (II. kongres Komunistične partije Slovenije, Ljubljana 1949, str. 318). Takšen Rozmanov položaj je kasneje npr. ponovno potrdil Ivan Maček (pisna izjava Ivana Mačka 20.2. 1985). Dejstva, ki govorijo proti Rozmanovemu članstvu, so naslednja: 1. Glavni štab je v času, ko je Rozman postal njegov komandant, začel dobivati iz prejšnjega politično–organizacijskega vse bolj vojno–operativni značaj in je s tem odpadla nujnost medsebojne povezanosti funkcije komandanta z istočasnim članstvom v CK KPS; 2. iz zapisnikov se CK KPS je razvidno, da se Rozman z dvema izjemama teh se ni udeleževal, čeprav se je zadrževal v bližini sedeža CK KPS; 3. v članku, objavljenem v takratnem partijskem glasilu ob Rozmanovi smrti (»Komandant Franc Rozman–Stane«, Ljudska pravica, 18.11. 1944, št. 27), kjer so navedene tudi njegove funkcije, članstvo v CK KPS ni omenjeno.

se, po kateri so bili glavni poveljniki iz vrst članov oziroma kandidatov CK KPS (to velja za oba Rozmanova predhodnika – Leskoška in Mačka – kot za njegovega naslednika in obenem zadnjega poveljnika Dušana Kvedra) in bi po pričakovanem avtomatizmu vanj sodil tudi Rozman. Takšno prepričanje o avtomatizmu je morda še dodatno utrjevala praksa, da so tudi vsi najvišji politični komisarji izhajali iz vrst CK KPS (Kidrič, Marinko, Maček, Kraigher, Avbelj). Druga možnost je, da se je partijsko vodstvo z naknadno podelitvijo funkcije člana CK KPS, ki mu jo je nedvoumno priznalo na drugem kongresu KPS leta 1948, želelo na nek način Rozmanu oddolžiti. Sicer pa je znano, da je Rozman neformalno tesno sodeloval s partijskim vodstvom in da prejetih partijskih direktiv ni problematiziral.

Junija 1943 je Kardelj, ki se je takrat zadrževal na Hrvaškem, predlagal slovenskemu centralnemu komiteju, naj sprejme kot kandidata za člana CK KPS Borisa Zihlerla, takrat odgovornega za agitacijo in propagando ter za organiziranje partijskega šolstva. Predlog je bil še isti mesec sprejet.³⁰

Junija 1943 so kot kandidata za člana sprejeli tudi Dušana Kvedra, do tedaj popularnega političnega komisarja štajerskih partizanskih enot, poslej pa med drugim tudi političnega komisarja IX. korpusa in nazadnje v. d. komandanta slovenske partizanske vojske.³¹

Z imenovanjem Viktorja Avblja za namestnika političnega komisarja glavnega štaba avgusta 1943, potem ko je 30. julija v Selah pri Šumberku padel Ivan Kavčič, je tudi Avbelj po krajšem času opravljanja te funkcije postal kandidat za člana CK KPS.³²

Oktober 1943 so kot članico CK KPS vključili Lidijo Šentjunc. Njeno dotedanjo funkcijo poverjenice CK KPS za Ljubljano so verjetno razumeli kot kandidaturo za članstvo v CK KPS.³³

Tekom leta 1943 naj bi v komite pritegnili še Staneta Kavčiča. Njegovo članstvo naj bi bilo povezano s prevzemom funkcije sekretarja pokrajinskega komiteja SKOJ za Slovenijo, kjer je v začetku leta 1943 nasledil Viktorja Stoparja. Vendar Kavčičev formalni status ni jasen. Iz dikcije Kardeljevega pisma, ki ga je junija 1943 poslal centralnemu komiteju KPS in v katerem naroča, da naj CK KPS »po starem običaju« vabi Kavčiča »na vse važnejše seje CK Partije«, bi lahko zaključili, da Kavčič vendarle ni bil član.³⁴

Dr. Aleš Bebler je postal kandidat za člana najbrž v začetku leta 1944. Bebler, ki je že od jeseni 1942 delal med drugim kot poverjenik CK KPS na Primorskem, je marca

³⁰ DLR 7, Ljubljana 1989, dok. 180, 206.

³¹ DLR 7, dok. 196.

³² AS I, življenjepis Viktorja Avblja; pisna izjava Viktorja Avblja 10.4. 1985.

³³ Arhiv Jugoslavije (prej A CK SKJ), zapisnik seje CK ZKJ 16.-18.10. 1943, sig. 1943/721; pisna izjava Lidije Šentjunc 11.4. 1985.

³⁴ DLR 7, dok. 180. Tudi zapisniki sej CK KPS ne potrjujejo, da bi bil član. Kavčičevo vprašanje članstva (enako kot npr. Rozmanovo) razkriva problematiko razkoraka med formalnimi in neformalnimi kriteriji, ki izhaja iz t. i. »teamskega« dela, po katerem so nosilci pomembnih funkcij najtesneje sodelovali s CK KPS, skupno s CK KPS sprejemali odločitve oziroma prejemali od njega direktive, ni pa to nujno pomenilo formalnega članstva.

1944 postal skupno s Šentjurčevo član poverjenišтва CK KPS za Primorsko, Gorenjsko in Koroško. V tem svojstvu je v pismu CK KPJ z dne 5. marca 1944, namenjenem vodstvu italijanske komunistične partije, izrecno poudarjeno, da ima mandat za vodenje pogajanj s predstavniki KPI kot kandidat za člana CK KPS, skupno s članico CK KPS Šentjurčevo.³⁵

Zadnjo spremembo v smislu pritegovanja novih članov v vojnem času je CK KPS beležil v začetku leta 1945. Takrat je kot kandidatko sprejel Miro Svetina, nekdanjo poverjenico CK KPS za Ljubljano.³⁶

Ob tem naj še pripomnimo, da so se pozimi 1943–1944 vrnili iz italijanskih zaporov Pepca Kardelj, Vida Tomšič in Miha Marinko.

Od sredine leta 1943 dalje CK KPS ni utrpel več nobene izgube, kakršne je doživljal v predhodnem obdobju. Prišlo pa je še do nekaterih izključitev.

Marca 1944 je CK KPS ob razčiščevanju t. i. »pohorske afere« izključil iz partije Viktorja Stoparja. Stopar, ki je od sredine leta 1943 dalje delal na Štajerskem kot inštruktor CK KPS, je bil po ugotovitvah CK KPS soodgovoren, da se je v štajerskem vojaško-političnem vodstvu zlasti od jeseni 1943 dalje nevarno uveljavljala ocena o širokem infiltriranju plavogardistične in gestapovske agenture v partizanske enote in politične organizacije na Štajerskem. Ta pretirana ocena je terjala nedolžne žrtve, med političnimi delavci pa sejala medsebojno nezaupanje in neupravičena sumničenja.³⁷ Septembra 1944 so Stoparja ponovno sprejeli v partijo, a je poslej delal kot okrožni sekretar.³⁸

Iz podobnega razloga kot Stopar je bil maja 1944 partijsko kaznovan tudi Dušan Kveder. Kveder sicer ni nosil odgovornosti za nastali položaj na Štajerskem, bil pa je tja poslan aprila 1944, da bi pomagal urediti tamkajšnje težke razmere. Pri tem je tudi sam zapadel razpoloženju oziroma vtisu, da gre na Štajerskem dejansko za močno razpredeno sovražno agenturo. Kaznovan je bil s partijskim ukorom.³⁹

Kasneje, pozimi 1944–1945, pa so Kvedra izključili tudi iz CK KPS kot kandidata. Izključitev je precej enigmatična in je bila najverjetneje kratkotrajna. V zapisniku seje CK KPS 14. marca 1945⁴⁰ je namreč zapisano sledeče: »Ugotovitev, da Tomaž /Dušan Kveder/ ni cand/idat/ CK – izključen v zvezi s pošto iz Beograda itd.«. Sklepamo lahko torej, da je zahteva za izključitev prišla iz Beograda. Diskusija na seji razkriva vsaj delni vzrok izključitve: kot pomočnik načelnika vrhovnega štaba NOV in POJ (julij – november 1944) je Kveder zaradi značajskih lastnosti očitno prišel v konflikt s podrejenim osebjem in tudi s samim načelnikom štaba Arsom Jovanovićem. Na vpra-

³⁵ AS I, a.e. 445, pismo CK KPJ 5.3. 1944 sekretariatu KP Italije.

³⁶ AS I, fasc. 1, zapisnik seje CK KPS 14.3. 1945.

³⁷ AS I, fasc. 1, zapisnika sej CK KPS 27.2. 1944 in 14.3. 1944; Mirko Fajdiga: Pohorski partizani 1943, Maribor 1985, str. 374–387.

³⁸ AS I, fasc. 1, zapisnik seje CK KPS 15. 9. 1944. Stoparja so ponovno vključili v CK KPS junija 1948, ko so mu črtali tudi kazni in priznali neprekinjen partijski staž.

³⁹ AS I, fasc. 1, zapisniki sej CK KPS 9.4. 1944, 13.5. 1944, 23.5. 1944. Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota II, p.v., fasc. 15/III, depeša Viktorja Avblja 8.7. 1944 Borisu Kraigherju.

⁴⁰ AS I, fasc. 1, zapisnik seje CK KPS 14.3. 1945 (obstojita dve varianti zapisnika, od katerih je eden datiran s 14.2. 1945); Vida Rojic: Dušan Kveder – Tomaž, Maribor 1976, str. 261.

šanje, ali je bil to edini oziroma glavni vzrok izključitve, ne bo mogoče dati pritrdilnega odgovora vse dotlej, dokler ne bo preučena ukinitvev slovenske vojske. Ocena, ki jo je CK KPS konec leta 1945 podal o Kvedru, usmerja pozornost še na drugi vzrok. V njej je navedeno, da je Kveder »ob prehodu iz partizanščine v moderno jugoslovansko armado in ob likvidaciji nacionalnih štabov (kot komandant Glavnega štaba Slovenije) zastopal staro partizansko ozkost in iznašal razne nacionalistične tendence«, ki pa naj bi izhajale iz velike Kvedrove ambicioznosti in ne iz nacionalizma.⁴¹

Na že zgoraj omenjeni seji pa so Kvedrovo delo v. d. komandanta ocenili za uspešno, ga označili za najsposobnejši vojaški kader v Sloveniji, ugotovili, da je spremenil odnos do podrejenih itd. ter na Kidričev predlog sprejeli sklep, da poda CK KPS o Kvedru oceno v gornjem, pozitivnem smislu, ker, »če /bo/odpoklican, da /mu/ omogočimo razvoj«. Ker je Kveder nadaljnjim sejam partijskega vodstva pristvoval, lahko sklepamo, da so ga ponovno sprejeli v CK KPS.

Najbolj šokantna je bila gotovo izključitev oziroma odstranitev Borisa Kidriča z vseh funkcij junija 1944. Ukrep, ki ga je izrekel Tito, s formalnega stališča niti ni bil tako pomemben, saj je bil takoj preklican in kot tak zanemarljiv. Pomemben in simpotomatičen pa je, ko ga postavimo v kontekst urejanja novih odnosov med narodi Jugoslavije, ki so šli v smeri stopnjevanja integracije oziroma centralizacije. Le-ta je med drugim onemogočila samostojne zunanje-politične stike posameznih nacionalnih vodstev.⁴²

Kidričev »primer« se je začel zapletati, ko je Kardelj (takrat je bil v Drvarju) od majorja Williama Jonesa, šefa angloameriške misije pri glavnem štabu Slovenije, zvedel, da le-ta vzdržuje »neke posebne zveze« s Kidričem. Zato je Kardelj, ki je nastopal v vlogi člana politbiroja CK KPJ, v začetku maja zahteval Kidričevo pojasnilo.⁴³ Ko je jugoslovansko vodstvo zvedelo, da gre za pogovore o najetju zavezniškega posojila za potrebe narodnoosvobodilnega gibanja, je, očitno glede na prejšnjo informacijo, dobilo vtis, da za tem stoji predvsem Kidrič in mu izreklo suspenz. Na zelo enotno reakcijo CK KPS in pojasnilo, da je bila odločitev za pogovore o najetju posojila (vodil jih je Viktor Avbelj) kolektivna odločitev CK KPS ter da je s Kidričevim suspenzom nastalo nevzdržno stanje, je bil suspenz preklican, odgovornost pa pripisana centralnemu komiteju KPS kot celoti.⁴⁴

CK KPS je sredi leta 1944 štel 16 ali 17 (Kavčič?) članov in kandidatov.⁴⁵ Niso pa vsi bili na sedežu vodstva. V letu 1944 in 1945 je npr. nekaj pomembnih članov odšlo

⁴¹ AS I, Karakteristika generalmajorja Dušana Kvedra 24.12. 1945.

⁴² Janko Prunk: Slovenski narodni vzpon, Ljubljana 1992, str. 371, 372; Jera Vodušek-Starič: Marginalije, Borec 1988, št. 1; Josip Vidmar: Obrazi, Ljubljana 1985, str. 563.

⁴³ Izvori za istoriju SKJ, Dokumenti centralnih organa KPJ – NOR i revolucija 1941–1945, knjiga 17, Beograd 1986, dok. 66 (dalje Izvori, DCO).

⁴⁴ Izvori, DCO, knjiga 18, Beograd 1986, dok. 9, 16, 34, 69.

⁴⁵ Kaže, da so izmed kandidatov vključili med vojno v CK KPS kot člana samo Šlandra in Šentjurčvo. O Beblerju sicer najdemo v poročilu CK KPS 12.5. 1944 CK KPJ (Izvori, DCO, knjiga 17, dok. 76) omembo, da delujeta v poverjeništvu na Primorskem dva »člana CK«, t. j. Šentjurčeva in Bebler, vendar gre najbrž za neprecizno formulacijo. Že v zapisniku partijske konference delegatov iz Ljubljanske pokrajine 28. in

na politično delo predvsem na Primorsko, kjer je postajalo vprašanje sodelovanja z italijanskim odporniškim gibanjem in vprašanje meja vse bolj aktualno. Tja sta npr. marca 1944 odšla Šentjurčeva in Bebler, sredi leta Marinko, v začetku leta 1945 Kraigher (ki je postal tudi sekretar oblastnega komiteja KPS za Primorsko) in Tomšičeva. Tam se je kar nekajkrat za daljša obdobja zadrževal tudi Leskošek. Z bližajočim se koncem vojne pa je jugoslovansko vodstvo posameznike odpoklicalo iz Slovenije na delo v centralnih organih (npr. poleti 1944 Ziherla v agitprop pri VŠ NOV in POJ in CK KPJ, jeseni 1944 Kardeljevo na delo v sindikatih, za enako delo v začetku leta 1945 Vipotnika, decembra 1944 Marinka na politično delo v Makedoniji).

Kot je že bilo omenjeno, je ostal Leskošek na mestu sekretarja ves čas obravnavanega obdobja, tja do decembra 1945, ko ga je CK KPJ zamenjal z Borisom Kidričem.⁴⁶ Formalni položaj prvega človeka v slovenski komunistični partiji pa še ni pomenil, da je bil Leskošek tudi njen dejanski voditelj. Odločujoča vloga v vodenju partije in v oblikovanju njene strategije in taktike nedvomno pripada Kardelju in Kidriču; glede na to, da se je Kardelj več kot polovico vojnega obdobja zadrževal zunaj Slovenije, pa mnogokrat kar samemu Kidriču. Takšen položaj je gotovo nastal iz različnih sposobnosti in usposobljenosti za politično delo pri posameznih članih ožjega partijskega vodstva, ki je bila pogojena tudi z njihovo formalno izobrazbo. Te Leskošek ni imel, pa tudi »komunističnih univerz« pri Kominterni ni nikoli obiskoval.

Junija 1943 je Kardelj ob oceni, da je treba okrepiti delo centralnega komiteja, celo razmišljal o Leskoškovi zamenjavi. Prevzel naj bi mesto političnega komisarja v glavnem štabu, ki ga je tedaj zasedal Boris Kraigher, Kraigher pa naj bi odšel v CK KPS. Vendar iz predloga ni jasno razvidno, kdo bi prevzel mesto sekretarja. CK KPS je Kardeljev predlog preučil, ni pa ga sprejel, čeprav je bil tudi sam Leskošek »navdušen« za zamenjavo. CK KPS je svojo odločitev utemeljil s tem, da se je Kraigher dobro vživel v vojaške probleme, da je s trenutno razporeditvijo kadrov zagotovljen dober odnos med CK in glavnim štabom ter da bi z Leskoškovo premestitvijo v štab »poleg drugih momentov nastala še ta neugodnost, da bi bili v štabu sami delavci, na političnem delu oziroma v sekretariatu pa sami intelektualci«. Tako do spremembe ni prišlo.⁴⁷

Kar nekajkrat pa so se zamenjali nosilci funkcije organizacijskega sekretarja. Po Tomšičevi aretaciji decembra 1941 je to mesto pripadlo Borisu Kraigherju. Po Kraigherjevi aretaciji maja 1942 je organizacijske posle začasno opravljal Ivan Maček, čeprav ga formalno niso imenovali za organizacijskega sekretarja, ker je bil istočasno politični komisar glavnega poveljstva.⁴⁸

Na seji CK KPS 10. avgusta 1942 so nato sprejeli sklep, da vprašanje organizacijskega sekretarja uredi Kidrič.⁴⁹ Izbral je poverjenika CK KPS za Ljubljano Vladimirja

29. maja 1944 v Semiču (AS I, a. e. 60), v katerem je pri udeležencih iz vodstva partije označen položaj, je pri Beblerju (in Avblju) kar nekajkrat dosledno navedeno, da je kandidat. V spominih (Čez drn in strn, Koper 1981) Bebler ne omenja niti članstva niti kandidaturo.

⁴⁶ Janko Prunk: Boris Kidrič, Ljubljana 1984, str. 31

⁴⁷ DLR 7, dok. 180, 206.

⁴⁸ Ivan Maček-Matija: Spomini, str. 127; izjava Ivana Mačka marca 1985.

⁴⁹ DLR 3, Ljubljana 1966, dok. 27.

Krivica, ki se je poleti 1942 zadrževal na osvobojenem ozemlju.⁵⁰ Ker odločitev, da je Krivic delal ločeno od ostalega partijskega vodstva, očitno ni bila ustrezna, poleg tega je imel še druge zadolžitve, je v septembru organizacijske naloge prevzel Boris Kidrič.⁵¹

Ob vrnitvi Borisa Kraigherja iz internacije na sedež centralnega komiteja novembra 1942 je Kraigher ponovno prevzel mesto organizacijskega sekretarja. Ko so ga maja 1943 imenovali za političnega komisarja glavnega štaba, julija pa Mačka razrešili dolžnosti komandanta, je zaradi enakomernejše porazdelitve dela julija 1943 prevzel mesto organizacijskega sekretarja Maček. Zasedal ga je do konca leta 1943, ko je pričel z organizacijskimi pripravami oblikovanja odseka za notranje zadeve.⁵²

Ker je ob odhodu slovenske delegacije v Jajce Maček neformalno prevzel vodstvo CK KPS in IO OF, je organizacijske naloge takrat dejansko začela opravljati Lidija Šentjunc. Po vrnitvi Vide Tomšič januarja 1944 v Slovenijo ter odhodu Šentjurčeve na Primorsko marca istega leta je organizacijske naloge prevzela Tomšičeva.⁵³

Oktober 1944 je z razrešitvijo politkomisarske funkcije v GŠ organizacijske posle še tretjič prevzel Boris Kraigher.⁵⁴ Opravljal jih je do odhoda na Primorsko marca 1945. Kot zadnja ga je nasledila Šentjurčeva, ki se je nekoliko pred tem vrnila s Primorske.⁵⁵

Centralni komite je zaradi večje operativnosti imel še ožje vodstvo, imenovano sekretariat, biro ali operacijski komite. Sestavljali so ga sekretar, trenutni organizacijski sekretar in dva do trije člani centralnega komiteja. V letu 1941 so ga sestavljali Franc Leskošek, Tone Tomšič, Miha Marinko, Boris Kidrič in morda Edvard Kardelj.⁵⁶

Po Tomšičevi in Marinkovi aretaciji sta v biroju ostala le dva člana. Zatem so vanj kot organizacijskega sekretarja pritegnili Borisa Kraigherja, marca 1942 pa še Ivana Mačka. V tem smislu je tudi Kardelj poročal konec marca 1942 Titu, namreč, da so v vodstvo poleg Leskoška in Kidriča kooptirali še Kraigherja in Mačka. Iz poročila je razvidno, da Kardelj v tem času formalno ni bil član biroja.⁵⁷ Imenovani štirje so potem praktično ves vojni čas predstavljali biro, čeprav z določenimi prekinitvami (Kraigherjeva aretacija leta 1942; v letu 1943, dokler je bil komandant, očitno tudi Maček

⁵⁰ DLR 3, dok. 103.

⁵¹ Prav tam, dok. 112.

⁵² Jesen 1942, Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, Ljubljana 1963, dok. 120, 147, 207; Ivan Maček-Matija: Spomini, str. 196-200, 213, 214; Zbrana dela Edvarda Kardelja, knjiga 7, dok. 101, tipkopis.

⁵³ Jesen 1942, dok. 207; Ivan Maček-Matija: Spomini, str. 188, 212; izjava Vide Tomšič 28. 5. 1993; izjava Lidije Šentjunc 25. 5. 1993.

⁵⁴ Izvori DCO, knjiga 20, Beograd 1987, dok. 12, 13, 42.

⁵⁵ AS I, fasc. 1, zapisnika sej CK KPS 14.3. 1945 in 13.4. 1945.

⁵⁶ V izjavi Borisa Kraigherja (AS I, spominsko gradivo, fasc. 31) beremo, da so biro najprej sestavljali Kardelj, Leskošek, Tomšič in Marinko. Kraigher še ne omenja Kidriča. Iz pisma Leskoška sredi decembra CK KPJ (DLR, 1, dok. 103) pa je razvidno, da je Kidrič takrat že bil član biroja. Ko je Leskošek med drugim poročal o aretaciji Tomšiča in Marinka, je zapisal: »Pri našem oper/ativnem/ kom/iteju/ sva sedaj ostala samo dva.« Če drži Kraigherjeva izjava, da je bil v biroju Kardelj, so Kidriča verjetno vključili ob Kardeljevem odhodu septembra 1941 k CK KPJ, od koder se je vrnil šele marca 1942.

⁵⁷ DLR 1, dok. 103, 151; Ivan Maček-Matija: Spomini, str. 127.

ni bil član, sicer CK KPS ne bi junija 1943 ugotavljal, da bi v primeru Leskoškove premestitve v glavni štab ostali v sekretariatu sami izobraženci).

Decembra 1943 so v biro vključili Lidijo Šentjunc. Sklep o tem ji je posredoval Boris Kidrič po vrnitvi z drugega zasedanja AVNOJ-a, kar kaže, da je odločitev osebno potrdil J. Broz Tito.⁵⁸ Tudi ona je z odhodom na Primorsko za skoraj leto dni prekinila delo v biroju. V biroju jo je nasledila Tomšičeva kot organizacijska sekretarka. V začetku leta 1945 sta se Šentjurčeva in Tomšičeva v biroju izmenjali, na Primorsko pa je odšel tudi Kraigher.

Komunistična partija Slovenije je kot sestavni del enotne, centralistično vodene Komunistične partije Jugoslavije imela svoje predstavnike tudi v CK KPJ. Na peti državni konferenci KPJ oktobra 1940 so vanj izvolili kot člane Edvarda Kardelja, Franca Leskoška, Borisa Kidriča, Miha Marinka ter Vido Tomšič. Kot kandidate za člane so izvolili Franca Salamona, Slavka Šlandra, Miloša Zidanška, Toneta Tomšiča in Borisa Kraigherja. V sedemčlanskem biroju CK KPJ sta bila kot predstavnika KPS Kardelj in Leskošek, kar sta ostala ves čas vojne.⁵⁹

Med vojno novih članov oziroma kandidatov niso vključevali, kljub temu, da so bili nekateri slovenski predstavniki v zaporih, nekateri pa so padli ali bili ustreljeni. Vojne razmere očitno niso narekovale tovrstne potrebe. Medsebojne odnose in vodenje enotne politike sta vodstvu urejevali preko osebnih stikov (tu je imel glavno povezovalno vlogo Kardelj), preko radijskih in pisemskih zvez.

Ožje partijsko vodstvo KPS je svoje delovanje vedno usmerjalo iz določenega središča, tega pa je v vojnem obdobju večkrat menjalo. Pred vojno in do pomladi oziroma sredine leta 1942 je bil sedež v Ljubljani. Po odhodu vojaško-političnega vodstva iz Ljubljane na osvobojeno ozemlje je bil sedež po prehodni nastanitvi nad Tisovcem v Suhi krajini od junija do avgusta na Kočevskem Rogu, potem na Podlipoglavu, od oktobra 1942 v Polhograjskih dolomitih, od aprila 1943 pa zopet na Rogu na bazi 20. Od tu so decembra 1944 sedež premestili na Dobljčko goro v Belo krajino.⁶⁰

V zaključku navajamo še nekaj rezultatov strukturne analize članov in kandidatov CK KPS:

Njihovo število, kolikor se jih je v vojnem obdobju zvrstilo v tem forumu, naj bi po dosedanjih podatkih znašalo 40. Med njimi je bilo 5 žensk.

Po starostni strukturi so pretežno spadali v srednjo in zrelo generacijo. Med njimi je bilo 7 rojenih še pred letom 1900, kar 21 pa v letih 1900–1910. Preostalih 12 se je rodilo v letih 1911–1915.

Glede na partijski staž oziroma leto sprejema v partijo je najštevilnejša tista skupina, katere člani so bili sprejeti v partijo v prvi polovici tridesetih let (1930–1935), v glavnem v fazi obnavljanja partijske organizacije v Sloveniji. Teh je bilo 18. Njej sledi skoraj enakovredna skupina 14 članov, ki so postali člani partije v dvajsetih letih. V

⁵⁸ Izjava Lidije Šentjunc 25.5. 1993.

⁵⁹ Peta zemaljska konferenca KPJ, str. 264–266, 558–560, 572.

⁶⁰ Metod Mikuž: Pregled zgodovine NOB v Sloveniji, knjiga 2, Ljubljana 1961, str. 27–30, 65, 112–116, 120, 139, 151, 253; Janko Jarc: Partizanski Rog, Maribor 1977, str. 232–237.

njej so med drugimi tudi Kardelj, Kidrič, Leskošek, Marinko. Preostalih 8 so v KPS sprejeli v obdobju 1936–1939.

Izobrazbeno-poklicna struktura kaže visoko zastopanost izobražencev, kar je v nasprotju z deklariranjem komunistične partije kot stranke delavcev. Fakultetno izobrazbo je pred vojno pridobilo 8 članov. Devet jih je fakultetni študij vpisalo, a ga niso dokončali, ker so zaradi političnega delovanja prestajali dolge zaporne kazni, ker so zaradi nevarnosti aretacije emigrirali v tujino ali pa so študij prekinili, ker so se posvetili političnemu delu. Dva sta končala učiteljsiše, eden se je izučil za zobotehniko. Delavcev je bilo 12. Preostali so bili: 3 kvalificirani delavci, 1 pomočnik, 2 kmeta in 2 obrtnika.

V Sovjetski zvezi si je pred vojno nabiralo izkušnje za revolucionarno delo v domovini 6 članov. Enako pomembne so bile izkušnje, ki so jih posamezniki pridobili ob prestopanju zapornih kazni, kjer se je praviloma njihovo komunistično prepričanje in marksistično znanje le še okrepilo. Samo v kaznilnici v Sremski Mitrovici je prestajalo kazen 8 članov.

Usoda članov v vojnem obdobju: 8 jih je okupator ustrelil oziroma so umrli zaradi mučenja, 7 jih je padlo v bojih in spopadih z okupatorjem, 2 pa sta umrla zaradi bolezni, ki sta jo dobila v zaporih (eden že pred vojno). Vojno jih je preživelo 23, od katerih pa jih je 9 krajše ali daljše obdobje med vojno preživljalo v zaporih in taboriščih.

TOP LEADERSHIP OF THE COMMUNIST PARTY OF SLOVENIA IN THE 1941–1945 WAR PERIOD

S u m m a r y

When the War broke out, the members of the Central Committee of the communist Party of Slovenia had been those elected in June 1940. Some of the members (there were a total of 31 with the status of members or candidates to become members of the Central Committee) were guiding the activities of Party organisations from the Ljubljana headquarters, while others were more or less evenly dispersed throughout regions and Party districts and involved in the activities at the grass roots.

Once the armed insurrection had been started the work in the military-political sense predominantly relied on the very members of the Central Committee. In 1941 and 1942, the occupation forces arrested most of them, while some had been killed in combat.

During the War at least 9 new members and candidates were admitted to the CPS CC, and 5 were expelled for different reasons for a shorter or a longer period of time. Very few members were left to carry on since many were lost and some were active outside the CC headquarters.

In the period under consideration the Central Committee of the Communist Party of Slovenia had a total of 40 members and candidates. Many of them were members of Slovene intelligentsia, in their forties and older, and most had been Party members for many years before. 17 did not survive the War (8 been shot by the occupiers and/or died as a consequence or torture, 7 had been killed in the battle, and 2 had died of disease), and of those who did 9 had been incarcerated for a shorter or longer time periods.